

НАУКОВІ ШКОЛИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФОРМАТИКИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Розглянуто й охарактеризовано головні напрями розвитку соціальної інформатики в науковій та освітній сферах. Проаналізовані організаційні та змістові проблеми розвитку соціальної інформатики як наукової дисципліни в Україні.

Ключові слова: соціальна інформатика, наукова дисципліна, спеціальність, наукові дослідження, соціальні комунікації, наука, вища школа.

Рассмотрены и охарактеризованы основные направления развития социальной информатики в научной и образовательной сферах. Проанализированы организационные и содержательные проблемы развития социальной информатики как научной дисциплины в Украине.

Ключевые слова: социальная информатика, научная дисциплина, специальность, научные исследования, социальные коммуникации, наука, высшая школа.

The main directions of the development of the social information science in scientific and educational fields are considered and described. The problems of content and organization in the development of social information science as the discipline in Ukraine are analyzed.

Key words: social information science, scientific discipline, speciality, research, social communication, science, higher education.

Поняття «соціальна інформатика» в системі наук має неоднозначне тлумачення, що зумовлено її розвитком, а також подальшими тлумаченнями наукових шкіл, підходів і концепцій. Існують думки вчених про те, що це — складова частина (або напрям) інформатики, яка належить до технічних наук, інші стверджують, що це гуманітарна, соціологічна або соціогуманітарна дисципліна. Кожному із цих тверджень існує відповідне наукове обґрунтування, про що й йтиметься далі.

Мета статті — охарактеризувати наукові школи та концепції соціальної інформатики як наукової дисципліни і розглянути головні проблеми розвитку різновекторних спрямувань цієї дисципліни в українській науці й освіті.

Актуальність означених питань зумовлена такими причинами. По-перше, слід відзначити, що недостатньо чітким є розуміння наукової проблематики дисертаційних досліджень із «соціальної інформатики» в системі наук про соціальні комунікації, яка склалася в Україні. Ці питання розглядаються українськими вченими, передусім тому, що за останні п'ять років було захищено тільки

З дисертації¹, дві з яких — медіа-комунікаційного напрямку досліджень. Захисти цих дисертацій відбувалися на базі єдиної в Україні спеціалізованої ради із захисту дисертацій із цієї спеціальності — у Київському національному університеті (КНУ) ім. Тараса Шевченка, Інституті журналістики, після затвердження у 2008 р. наукової спеціальності 27.00.07 «Соціальна інформатика» в складі наукової галузі «Соціальні комунікації» (27) й опублікування паспорту цієї спеціальності. По-друге, недостатньо визначеним є ступінь співвідношення між навчальними та науковими спеціальностями із соціальних комунікацій, що перешкоджає виявленню спадкоємності між науковими дослідженнями у ВНЗ та наукових школах аспірантур і докторантур, це стосується безпосередньо й соціальної інформатики.

Своє занепокоєння з цього питання висловлювали на сторінках спеціальної періодики українські науковці, які в результаті аналізу стану соціальної інформатики (СІ) як наукової й освітньої спеціальності в Україні підкреслювали явно виражені суперечності між змістом підготовки фахівців із СІ, інженерно-технічного профілю, і змістом паспорта наукової спеціальності із СІ (27.00.07), соціально-гуманітарного профілю, орієнтованого на підпорядкування «нетехнічній» галузі наук — соціальні комунікації [3]. Подібна ситуація склалася й з документознавчою спеціальністю, яка в переліку навчальних спеціальностей має одну назву — «Документознавство та інформаційна діяльність», а як наукова спеціальність дещо іншу — «Документознавство. Архівознавство». Виникає запитання: чи можна ідентифікувати наукові дослідження і розробки аспірантів за спеціальністю СІ та магістрів — за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність», якщо їх наукова проблематика є «інформаційною», тобто майже тотожна. Наприклад, наукові дослідження у сфері інформатизації суспільства, інформаційної діяльності та системи науково-технічної інформації? Ці напрями збігаються з науковими напрямами СІ, що містяться в її паспорті². Напри-

¹ Цимбаленко Є. С. Інформатизація соціальних комунікацій: наукові концепції, правові складники та галузева структура : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.07 / Є. С. Цимбаленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. — К., 2011. — 16 с.

Фісенко Т. В. Соціальні інтернет-мережі як феномен сучасного медіасередовища : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.07. / Т. С. Фісенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики — К., 2012. — 16 с.
Брахман Г. О. Архітектонічне моделювання елементів ітеративності консолідації інформації : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.07 / Г. О. Брахман ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. — К., 2012. — 20 с.

² ПАСПОРТИ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ. 27.00.07 — Соціальна інформатика // Бюлетень ВАК України. — 2007. — № 2. — С.17.

клад, «інформаційне суспільство та інформаційно-комунікаційний простір», «інформаційно-комерційна діяльність документально-інформаційних систем»; «організаційно-функціональні, програмно-технологічні, лінгвістичні засоби системно-мережевої взаємодії та пошуку в документально-інформаційних системах» тощо¹.

Для пошуку відповідей на запитання розглянемо наукові школи та напрями розвитку СІ як наукової дисципліни, її передумови та чинники, які виникали свого часу в різних зарубіжних і радянських наукових школах. Коротко охарактеризуємо основні з них.

Як свідчать результати досліджень зарубіжних наукових шкіл (А. Д. Шукаєв), термін СІ був уведений до наукового обігу під час суспільних дискусій у США, об'єднавши такі поняття, як “соціальні наслідки комп’ютеризації”, “соціальний аналіз комп’ютеризації” та ін. [16]. У формуванні СІ як єдиної системи взяли участь такі вчені, як П. Агр, А. Бішоп, Р. Клінг, С. Сойер та ін. В історії розвитку СІ було виокремлено два періоди. У першому (1970–1980-і рр.) акцентується на вивченні комп’ютеризації великих організацій, а формулювання проблем було конкретно-ситуаційним, прикладним. Другий період, який розпочався в 1990-х рр., характеризується масовою комп’ютеризацією, поширенням мережі Інтернет, розширенням проблемного поля СІ, що долучає проблеми, пов’язані з дистанційним навчанням, Інтернет-співтовариством, електронною комерцією, системами штучного інтелекту та ін. Таким чином, СІ почали розглядати як інтегровану соціогуманітарну дисципліну, що вивчає соціальні наслідки використання інформаційних технологій (ІТ) в інституціональних і культурних контекстах [16].

У радянському науковому співтоваристві склалися дещо інші уявлення про передумови виникнення СІ, хоча в змістовому аспекті вони ідентичні. На думку більшості авторитетних учених, СІ, як науковий напрям, виникла на межі таких дисциплін, як інформатика, соціологія, філософія. СІ розглядалася як наука, що вивчає комплекс проблем, пов’язаних з інформаційними процесами в соціумі. Авторство поняття «соціальна інформатика» пов’язують з іменами таких відомих радянських учених, докторів наук і академіків, як А. В. Соколов і А. І. Манкевич (1971 р.), А. Д. Урсул, К. К. Колін. Так, А. В. Соколов, як загально визнаний науковий «ідеолог» СІ, обґрунтував першу й третю з трьох концепцій, які, на його ж думку, були умовно поділені хронологічно за десятиліттями ХХ ст.: СІ I — 70-ті рр.; СІ II — 80-і рр. ; СІ III — 90-ті рр. [8;10].

Згідно з першою концепцією, СІ науково обґрунтована як узагальнююча теорія (метатеорія) соціально-комунікаційного циклу наук (розроблена кафедрою інформатики Ленінградського державного інституту культури під керівництвом А. В. Соколова). Нова назва

¹ Там само.

інформатики засвідчила розширення галузі наукових досліджень — від науково-технічної до соціальної інформації. Соціальна інформатика в межах цього підходу основним предметом свого вивчення мала загальні закономірності соціальних інформаційних процесів: соціальні інформаційні системи; феномен соціальної інформації, її різновиди; елементи соціальних інформаційних систем [8–10].

Друга концепція СІ була розроблена академіком А. Д. Урсулом, предметом її стала взаємодія суспільства й інформаційно-комп'ютерної техніки, закономірності та тенденції цієї взаємодії. Йшлося не про загальну теорію інформаційного обслуговування, а про масове й глобальне використання ІТ у всіх видах людської діяльності. Відповідно до предмета й прикладних завдань СІ, вона належить до окремих (часткових) соціально-філософських теорій. А. Д. Урсул розглядав соціальну інформатику як наукову базу формування інформаційного суспільства, що зароджується. Особливу увагу соціальна інформатика має приділяти питанням гуманізації процесу інформатизації. Гуманістична орієнтація інформатизації передбачає таку взаємну адаптацію соціального і технічного в єдину людино-машинну систему, щоб провідною і детермінуючою була людська, соціальна складова [14; 15].

Третя концепція СІ (А. В. Соколов) актуалізувала розробку методологічної теорії, предметом якої був інформаційний підхід. Аналогом подібної теорії стала загальна теорія систем, що вивчає методологію системного підходу. Методологічна теорія має ключове значення для розкриття феномену соціальної інформації. На думку А. В. Соколова, кожна концепція СІ вирішує свої, властиві їй завдання, і водночас вони взаємодіють і розвиваються. Інформатизація повинна бути «злита» з процесами соціальної інтелектуалізації, істотно підвищувати творчий потенціал особистості та її інформаційного середовища. Багато фахівців соціальну інформатизацію часто розуміють як розвиток інформаційно-комунікативних процесів у суспільстві на основі новітньої комп'ютерної й телекомунікаційної техніки. На думку вченого, це спрощене розуміння [8; 10].

Інші фахівці відзначали, що в громадській думці утвердилося уявлення, згідно з яким поняття «інформатика» пов'язане винятково з поняттям «технічна інформатика». Тому постала необхідність «захистити» спеціальною назвою предметне поле досліджень фахівців, котрі розглядають «нетехнічну» проблематику інформатизації суспільства. Предметом вивчення соціальної інформатики як науки, на думку академіка К. К. Коліна, є процеси інформатизації суспільства, а також їх вплив на соціальні процеси, зокрема, на розвиток і становище людини в суспільстві, зміну соціальних структур суспільства під впливом інформатизації [1; 2].

Таке визначення поділяють підтримується багато вчених, хоча до нього додаються нові тенденції сучасного суспільства, на зразок

використання як основи підвищення ефективності функціонування суспільства знань синтезу соціальних та інформаційних технологій; доповнення наукової проблематики СІ іншими науковими напрямками, такими як «соціальні обчислення» (Social computing), Веб- та Інтернет-наука (Internet Science), технології соціального Інтернету (Веб 2.0) та інші, які актуалізують СІ [12].

Існують декілька підходів до наукового статусу СІ і, відповідно, різних підходів до її предметного поля, згідно з двома значеннями — широким і вузьким — терміна «соціальне». Соціальну інформатику в широкому сенсі вважають і загальнонауковим знанням, і самостійною наукою міждисциплінарного напрямку, і галуззю інформатики; а у вузькому, її можна розглядати як спеціальну (часткову) соціологічну теорію, що вивчає проблеми інформатизації суспільства [10].

Загалом учені виокремлюють у сучасній СІ три напрями досліджень: нормативний, аналітичний та критичний. До нормативного напрямку належать дослідження, що спрямовані на активний вплив на розвиток ІТ завдяки наданню достовірних емпіричних даних про можливі наслідки використання ІТ. До аналітичного — розвідки, орієнтовані на поглиблення розуміння використання ІТ та можливих соціальних наслідків. До критичного — дослідження, мета яких — перегляд існуючих концепцій ІТ та розгляд останніх із нових методологічних позицій. Сучасна СІ є дисципліною, що інтегрує соціогуманітарну та технічну сфери знання [16].

Зазначимо, що й понині ще не сформувався єдиний підхід до визначення СІ: одні вчені стверджують, що СІ належить до інформатики, інші — до соціології, треті — до філософії; четверті — до інтегрованої науки, що перебуває на межі інформатики, соціології, філософії. Відповідно і предмет вивчення СІ — різний, а саме: процеси інформатизації суспільства; вплив процесів інформатизації на розвиток і становище людини в суспільстві; алгоритми сортування масивів; технологія програмування; соціальні комунікації та інформаційний менеджмент; інформаційні системи та ін.

Підтвердженням такого стану у сфері соціальної інформатики є й сформована роками освітня практика в університетах України та Росії, яка також відрізняється. Так, у російських університетах, починаючи ще з радянського періоду і понині, навчальний курс із соціальної інформатики впроваджено в соціологічній університетській освіті, де функціонують кафедри і факультети соціальної інформатики (зокрема на соціологічних факультетах). Цікавим фактом є й те, що спочатку курс «СІ» було введено до циклу загальних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін навчальних планів усіх факультетів університету, проте нині його переміщено в цикл

математичних і загальних природничо-наукових дисциплін, що є свідченням складності становлення цього міждисциплінарного напрямку [11].

Деяко інший освітній досвід набутий в українських ВНЗ, зокрема в харківських університетах: Національному університеті радіоелектроніки (ХНУРЕ) та Національному технічному університеті (НТУ) «ХПІ». Так, у ХНУРЕ вже більше 20 років функціонує кафедра «Соціальна інформатика», на якій досліджують проблеми управління знаннями і конкурентної розвідки, системного аналізу, штучного інтелекту, інформаційних технологій; нової унікальної методології ноосферного етапу розвитку науки — системології, когнітивних методів і технологій [4]. У НТУ «ХПІ» існує спеціалізація «Соціальна інформатика», яка забезпечує підготовку висококваліфікованих математиків-програмістів, орієнтованих на вирішення різних завдань статистичної обробки соціологічної інформації, соціального прогнозування, інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень на різних рівнях під час управління соціальними системами та колективами різного масштабу — від малого підприємства до адміністративного округу [13].

Тобто в наведених прикладах наявна й соціологічна спрямованість СІ, й інженерно-технічна, що підкреслює галузеву неузгодженість СІ й в освітній площині.

Зважаючи на вищевикладене, узагальнимо: нині наукову проблематику досліджень СІ можна умовно згрупувати за двома взаємопов'язаними напрямками:

- 1) інформатизація суспільства на базі комп'ютерних і телекомунікаційних технологій та
- 2) гуманізація і соціалізація інформатизаційного суспільства.

Очевидним стає існування двох головних напрямів (або аспектів) наукових досліджень СІ: гуманітарний (соціально-філософський) і технічний.

Повертаючись до запитань, що були поставлені на початку цієї статті, слід зазначити, що проблеми залишаються. У змістовому аспекті важливо науково правильно визначати об'єкт, предмет і завдання дисертаційних досліджень із СІ в системі соціокомунікаційних наук, щоб здобувачі не «відходили» в інші науки, насамперед соціологічні, філософські, технічні. Крім того, слід орієнтуватися на основні аспекти досліджень комунікативістики (загальної, спеціальної, теоретичної та прикладної), наукові дослідження теорії соціальної комунікації, наукові та методологічні соціокомунікаційні орієнтири (В. В. Різун) діяльності єдиної (поки що) спеціалізованої ради із захисту дисертацій із цієї спеціальності в КНУ ім. Тараса Шевченка, Інституті журналістики [7].

Для результативної роботи такого наукового співтовариства доцільно, зокрема, проаналізувати український і російський (та інші зарубіжні) варіанти напрямів наукових досліджень СІ:

№	Російський варіант	Український варіант
1	Інформаційні ресурси як фактор соціально-економічного і культурного розвитку суспільства	Інформаційні ресурси, їх властивості, структура, типологія Потреби суспільства в інформаційних ресурсах, проблеми їх формування, збереження, використання
2	Закономірності та проблеми становлення інформаційного суспільства	Інформаційне суспільство та його трансформація в суспільство знань
3	Розвиток особистості в інформаційному суспільстві	Людина в інформаційно-когнітивному культурогенезі, інформаційна екологія
4	Інформаційна культура	Інформаційний потенціал і створення умов для його ефективного використання
5	Інформаційна безпека та ін.	Інформаційна інфраструктура й інформаційне середовище (техносфера, соціосфера, ноосфера) [6].

В організаційному аспекті такі питання слід вирішувати, на нашу думку, колегіально, об'єднавши українських учених, котрі працюють у галузі наук «Соціальні комунікації» (27), в Координаційну наукову раду для узгодження тем дисертаційних досліджень за спеціальністю 27.00.07. Соціальна інформатика. Результатами такої організаційної діяльності має бути вироблення основних наукових критеріїв вибору та розробки дисертаційних тем за фахом, що в подальшому надасть можливості впорядкувати й активізувати процеси підготовки та захисту якісних і актуальних для сучасного інформаційного суспільства дисертацій відповідних наукових ступенів із соціальних комунікацій за спеціальністю «Соціальна інформатика».

Список літератури

1. Колин К. К. Социальная информатика — научная база постиндустриального общества / К. К. Колин // Социальная информатика-94: Сб. науч. тр. — М. : И-т молодежи, 1994. — С. 4–23.
2. Колин К. К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика / К. К. Колин. — М. : Акад. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2000. — 349 с.

3. Матвієнко О. “Соціальна інформатика”: наукова та освітня спеціальність в Україні / О. Матвієнко, М. Цивін // Вісник Кн. Палати. — 2011. — № 3. — С. 31–35.
4. Новая специальность "Консолидированная информация" [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://si.kture.kharkov.ua> — Заглавие с экрана.
5. Паспорти спеціальностей. 27.00.07 — Соціальна інформатика // Бюллетень ВАК України. — 2007. — № 2. — С. 17.
6. Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 27.00.07 — соціальна інформатика (галузь науки — соціальні комунікації) / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. — К., 2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journ.univ.kiev.ua/nauka/naukova_stor/aspiranti.html — Назва з екрана.
7. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс] / В. В. Різун. — Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf — Назва з екрана.
8. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации. Глава 7. [Электронный ресурс] / А. В. Соколов — Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text16/079.htm#%D0%B7_03 — Заглавие с экрана.
9. Соколов А. В. Информационный подход к документальной коммуникации: Учеб. пособие / А. В. Соколов. — Л. : ЛГИК, 1988. — 85 с.
10. Соколова И. В. Социальная информатика: (Социол. аспекты) / И. В. Соколова; Моск. гос. социал. ун-т. Ин-т социологии / А.В. Соколов. — М. : Союз, 1999. — 208 с.
11. Соколова И. В. Социальная информатика и социология: проблемы и перспективы взаимосвязи [Электронный ресурс] / И. В. Соколова — Режим доступа: <http://infosphere.narod.ru/files/monografy/socolova/chap7.html> — Заглавие с экрана.
12. Социальная информатика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://soc-inform4.narod.ru/program.html> — Заглавие с экрана.
13. Специализация “Социальная информатика” НТУ «ХПИ» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://users.kpi.kharkov.ua/saiu/spec_2.html — Заглавие с экрана.
14. Урсул А. Д. Социальная информатика и становление информационного общества [Электронный ресурс] / А. Д. Урсул — Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/41a972d6accc020cc3257658003d6982>. — Заглавие с экрана.
15. Урсул А. Д. Информатизация общества. Введение в социальную информатику : учеб. пособ. / А. Д. Урсул. — М. : Акад. общ. наук, 1990. — 191 с.
16. Шукаев А. Д. Социальная информатика [Электронный ресурс] / А. Д. Шукаев // Социологический словарь. Социальная информатика — Режим доступа: <http://vslovar.ru/slovo/sotziologicheskii-slovar/sotzialnaja-informatika/258487> — Заглавие с экрана.
17. Филиппова Л. Я. Социальная информатика как научная дисциплина: направления развития / Л. Я. Филиппова // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (03-05 квіт. 2013 р.) / Донец. нац. ун-т. — Донецьк : ДонНУ, 2013. — С. 103–108.